

УДК 336.145

НІКІТЧИНА О.В.,
ЦИБУЛЬСЬКИЙ В.О.
м. Житомир

ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Анотація. Розглянуто сутність дефіциту бюджетної системи та причини його виникнення в Україні. Обґрунтовано шляхи подолання бюджетного дефіциту, що полягають у вдосконаленні податкової системи, залученні до інвестиційної сфери особистих заощаджень населення, забезпеченні фінансової підтримки малого та середнього бізнесу, посиленні відповідальності суб'єктів господарювання, зміцненні контролю за виплатою державних коштів, реформуванні видаткової системи, удосконаленні нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу.

Ключові слова: бюджет, дефіцит бюджету, державний борг, доходи бюджету, видатки бюджету, фінансування дефіциту бюджету.

Аннотация. Рассмотрены сущность дефицита бюджетной системы и причины его возникновения в Украине. Обоснованы пути преодоления бюджетного дефицита, заключающиеся в совершенствовании налоговой системы, привлечении к инвестиционной сфере личных сбережений населения, обеспечении финансовой поддержки малого и среднего бизнеса, усилении ответственности субъектов хозяйствования, укреплении контроля за выплатой государственных средств, реформировании расходной системы, совершенствовании нормативно правового обеспечения бюджетного процесса.

Ключевые слова: бюджет, дефицит бюджета, государственный долг, доходы бюджета, расходы бюджета, финансирования дефицита бюджета.

Abstract. The essence of the budget system deficit and the reasons for its occurrence in Ukraine are considered. The dependence of the budget deficit on the state debt is determined. The budget deficit deficiencies are established for the country's economy. The ways of overcoming the budget deficit, which consist in improving the tax system, attracting personal savings to the investment sphere, providing financial support to small and medium-sized businesses, strengthening the responsibility of business entities, strengthening control over payment of state funds, reforming the expenditure system, improving the regulatory framework, legal provision of the budget process.

Key words: budget, budget deficit, state debt, budget revenues, budget expenditures, financing of budget deficit.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом багатьох років державний бюджет України стикається з такою великою проблемою, як дефіцит, що виникає внаслідок перевищення витрат державного бюджету над доходами. Серед найвагоміших причин бюджетної розбалансованості в Україні виділяють: недосконалість і неефективність податкового законодавства, значний обсяг тіньової економічної діяльності, суттєві витрати на ведення воєнних дій, чималий рівень безробіття, залучення й використання позик для його покриття, зростання державного боргу з ризиком невиконання боргових зобов'язань, значний спад виробництва та інфляційні процеси, а також гальмування розвитку фінансової системи.

Економічні труднощі спричинили існування бюджетного дефіциту, які призвели до виникнення різноманітних фінансових та соціальних ефектів. Неефективний механізм залучення позик як джерела фінансування дефіциту та непродуктивне їх

використання призвели до стрімкого зростання боргу і концентрації платежів щодо його обслуговування. Тому на сучасному етапі розвитку української економіки вирішення проблеми дефіциту бюджету та забезпечення його ефективності управління набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження бюджетного дефіциту присвячені наукові праці таких учених, як О.Д. Василик, А.І. Даниленко, В.М. Опарін, Г.О. П'ятаченко, В.М. Суторміна, В.М. Федосов, І.Я. Чугунов та інші. Державний борг об'єктом свого аналізу обирали В.Л. Андрущенко, О.Д. Василик, Т.П. Вахненко, О.А. Кириченко, В.М. Суторміна, В.М. Федосов, С.І. Юрій та інші науковці. Але недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного підходу і створення механізму управління бюджетним дефіцитом.

Метою статті є дослідження наявних проблем дефіцитності державного бюджету України, обґрун-

тування причинно-наслідкових зв'язків у системі дефіцитного фінансування державної діяльності та розробка шляхів її оптимізації з врахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З перших днів державної незалежності особливо актуальною для України постає проблема нестачі необхідних фінансових ресурсів та недостатньо ефективного бюджетного менеджменту. Саме це є вагомою причиною існування дефіциту бюджету та постійного залучення державою кредитних ресурсів для забезпечення власних функцій. У результаті цього, хронічні бюджетні дефіцити та збільшення обсягів урядових позик зумовили необхідність формування обґрунтованої системи управління бюджетним дефіцитом.

Глибинними причинами бюджетного дефіциту в Україні стали зниження виробництва, ефективності функціонування галузей економіки й підприємств, невважена соціально-економічна політика, що зумовили зменшення обсягів валового внутрішнього продукту й національного доходу. Це природно зумовило скорочення величини фінансових ресурсів у державі, що й відобразилось на показниках бюджету у вигляді довгострокового дефіциту.

Серед конкретних причин виникнення бюджетної розбалансованості в Україні варто виокремити: неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання; посилення фіскальної функції податкової системи; невпорядковану систему соціальних та економічних пільг; низьку якість бюджетного планування; нераціональну структуру бюджетних витрат; значний обсяг тіньової економічної діяльності; недосконалість і часту зміну фінансового законодавства тощо [5].

Бюджетний кодекс України визначає бюджет як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. У структурі бюджету розрізняють доходи та видатки. Стан бюджету як фінансового плану держави може визначатися трьома показниками: рівновага доходів і видатків бюджету; бюджетним профіцитом – перевищення доходів над видатками бюджету; бюджетним дефіцитом – перевищення

видатків над постійними доходами [2]. Проаналізуємо динаміку Державного бюджету України за 2012–2017 роки (табл. 1) [3].

Як бачимо з результатів таблиці, найбільшу суму дефіциту державного бюджету отримано у 2014 році, що свідчить про неефективну політику щодо управління формуванням доходів та видатків бюджету. Дещо менший дефіцит державного бюджету спостерігався в 2015 році, проте в 2016 році знову відбувається зростання його суми. Для покращення ситуації органам державного управління потрібно вжити заходи щодо збалансування бюджету шляхом збільшення доходів та зменшення видатків. Дефіцит державного бюджету у 2016 р. склав 70,1 млрд. грн., що становить 83,8% граничного обсягу встановленого Законом про Державний бюджет України на 2016 рік. Порівняно з 2015 роком дефіцит державного бюджету збільшився на 24962,7 млн. грн. У 2016 році бюджетно-податкова політика набула стимулюючого характеру і зробила свій внесок у відновлення економічного зростання в країні [6].

Протягом останніх 2 років доходи бюджету зростають разом із дефіцитом бюджету, причому останній зростає швидше, ніж доходи. Кредити міжнародних організацій лише збільшують дефіцит за рахунок нарощування зовнішнього державного боргу, що не є позитивною тенденцією доходної частини бюджету. Проаналізувавши доходи та видатки державного бюджету, можна зробити певні висновки щодо дефіциту державного бюджету. Він є основним інструментом державної фінансово-кредитної політики і здатен справляти значний вплив на соціально-економічне становище країни, а також бути чинником стримування або прискорення розвитку. В 2015 році розмір дефіциту значно скоротився, але з метою повного розуміння ситуації, що склалася у цій сфері, необхідно дослідити зміни даного показника в останні роки з урахуванням змін ВВП України.

Наявність у країні дефіциту державного бюджету спричиняє посилення інфляційних процесів, кризу у сфері державних фінансів, грошової системи, збільшення залежності від позичальників і, як наслідок, погіршення соціально-економічного стану в суспільстві. До основних причин бюджетного дефіциту відносять: певну політику уряду, який проводить значні структурні зрушення в народному

Таблиця 1.

Динаміка дефіциту Державного бюджету України за 2012–2017 роки, млн. грн.

Рік	Доходи	Видатки	Кредитування	Дефіцит бюджету
2012	346054	395682	3817,7	53445,2
2013	339180	403403	484,7	64707,6
2014	357084	430218	4919,3	78052,9
2015	534695	576911	2950,9	45167,5
2016	616275	684743	1661,6	70130,2
2017	721400	790400	2356,9	77500,0

господарстві; негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха; економічну кризу. Держава у своїй діяльності прагне до збалансованого розподілу витрат і доходів. Для того, щоб досягти цього необхідно мати чітко налагоджену систему управління бюджетом, яка змогла б забезпечити ефективне використання бюджетних ресурсів. Посилити відповідальність суб’єктів господарювання, а саме особисту майнову і кримінальну відповідальність, за дотриманням вимог законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом. Згідно зі ст. 15 Бюджетного кодексу України джерелами фінансування бюджету виступають: 1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень; 2) кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов’язані з процесом приватизації) – щодо державного бюджету; 3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред’явлення цінних паперів; 4) вільний залишок бюджетних коштів з дотриманням умов, визначених Кодексом [2].

Отже, в Україні бюджетний дефіцит набув хронічного характеру та спричинив погіршення стабільності державних фінансів. Дефіцит бюджету впливає на скорочення обсягу заощаджень фізичних і юридичних осіб у загальнонаціональному масштабі, яке обумовлює зростання відсоткової ставки та зменшення доступу приватного сектора до кредитних ресурсів. Наслідком цього є підвищення обмінного курсу національної валюти, що спричиняє зменшення експорту і збільшення імпорту, зростає рівень інфляції. Такий стан зумовлює дефіцит платіжного балансу, а довгостроковим ефектом є спад інвестиційної діяльності та скорочення іноземних інвестицій.

Вихід України з економічної кризи в 2016–2017 рр. вимагає пошуку адекватних сьогоденньому етапу розвитку джерел його фінансування. Одним із таких джерел може бути, як показує досвід виходу із кризи розвинутих країн, дефіцит бюджету, який перевищує нормативну вимогу в 3 % від ВВП. Все це змушує керівництво нашої держави шукати такі шляхи й умови виходу з кризи, які б не суперечили вимогам МВФ, але одночасно розширювали можливості України щодо джерел фінансуван-

ня свого розвитку. В 1992–2017 рр. в нашій країні постійно спостерігався дефіцит що говорить про складність управління ним в умовах соціально-економічних перетворень в Україні та про необхідність вивчення досвіду інших країн з цього питання.

Зокрема, в Німеччині в останні роки взагалі спостерігається стабільний профіцит, що говорить про вивчення досвіду насамперед цієї країни – члена ЄС. Позитивом німецької економіки щодо управління бюджетним дефіцитом в останні роки стало те, що парламент країни знизив податок на прибуток підприємств до 15 %, що призвело до різкого зростання доходів бюджету.

У Великобританії, застосовують “золоте правило”, згідно з яким, протягом економічного циклу уряд здійснює запозичення виключно на інвестиційні цілі, а не для фінансування поточних витрат, а також “правило стійкості інвестицій”, відповідно до якого відношення чистої величини державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має бути стабільним та обумовленим.

Натомість, в Японії та Нідерландах часто використовують правило державних фінансів, яке передбачає збалансованість поточних бюджетних доходів і витрат, що на наш погляд, є актуальним і для України. Окрім того, в умовах поглиблення глобальної економічної рецесії, політика держави має орієнтуватися на всебічну підтримку вітчизняного товаровиробника, забезпечення стабільності банківської системи та збалансування грошово-кредитної політики НБУ.

В умовах світової фінансової кризи уряди країн світу намагаються зменшити дефіцити бюджетів до економічно безпечного рівня – 3% ВВП відповідно до Маастрихтських критеріїв (табл. 2).

Для досягнення запланованих рівнів дефіцитів країни світу вимушені проводити жорстку бюджетну політику щодо скорочення витрат бюджету, зокрема й соціальних, а також підвищення податкового навантаження на економіку.

Наприклад, французький уряд для скорочення дефіциту збільшуватиме податкове навантаження, посилюватиме боротьбу з шахрайством, ухиленням від сплати податків і збільшуватиме надходження до Пенсійного фонду. Також заплановано підвищення податку на додану вартість. За допомогою про-

Таблиця 2.

Очікуваний рівень бюджетного дефіциту в країнах світу (за оцінками МВФ)

Країна	2015 р., %	2017 р., %	Абсолютне відхилення
Японія	6,4	5,2	-0,8
США	5,6	5,4	-0,2
Європейський Союз (в цілому)	2,2	1,0	-1,2
Іспанія	4,8	2,9	-1,9
Словенія	4,1	3,6	-0,5
Великобританія	4,1	1,5	-2,6
Ірландія	3,0	1,7	-1,3
Франція	3,0	1,3	-1,7
Греція	1,9	0,7	-1,2

ведення структурних реформ, які сприятимуть економічному зростанню та збільшенню рівня зайнятості населення, уряд планує скоротити дефіцит бюджету.

Уряд Іспанії планує скоротити питому вагу державних витрат у ВВП з 44,4% до 40,1%. У середньостроковому плані уряд скорочуватиме виплати з безробіття та деякі інші соціальні виплати, здійснюватиме пенсійну реформу, реформу ринку праці, впровадить нові спеціальні та екологічні податки.

Американський уряд передбачає скоротити податкові пільги для великих корпорацій, збільшити оподаткування заможних верств та пом'якшення податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу. Відміна податкових преференцій для заможних верств та корпорацій дасть змогу залучити до бюджету близько 60 млрд. дол. США, зокрема хеджфонди і фонди прямих інвестицій “privateequity” відноситимуть свої відсоткові прибутки не до приросту капіталу, а до податку від звичайного прибутку компанії.

Заслугує на увагу й пропозиція ряду вчених та практиків щодо запровадження в Україні податку на розподілений прибуток, який вже введено в Естонії та дозволяє цій країні мати бездефіцитний бюджет [4].

Тому, для вирішення дефіцитності бюджету України слід провести ряд заходів, а саме: зменшити видаткову частину бюджету; нарощувати дохідну частину бюджету за рахунок збільшення оподаткування заможних верств та пом'якшення податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу; посилити контроль за випадками ухилення від сплати податків, тобто провести детінізацію економіки; скоротити кількість зайнятих у державному секторі економіки.

Висновок і перспективи подальших розробок у даному напрямі. При оптимізації дефіциту бюджету влада України змушена враховувати рекомендації МВФ, оскільки від нього вона отримує пільгові кредити. Разом з тим, треба задіяти й внутрішні резерви, пов'язані з кращим використанням суспільних фінансів, зменшенням тіньової економіки, виведенням коштів в офшори, оподаткуванням великого приватного капіталу. Існує дві основні форми зниження дефіциту бюджету: зменшення суспільних витрат та підвищення податків. Кожна з цих форм має своїх прихильників та противників у різних політичних партіях. Відповідно, кожна з них, коли приходять до влади в Україні, використовує свій інструментарій оптимізації дефіциту бюджету та державного боргу.

Сучасна практика показує, що для цього насамперед використовують підвищення непрямих податків. В Україні в останні роки наголос зроблено на постійне зростання акцизного податку та на підвищення цін на енергоносії для всіх споживачів, що негативно сприймається більшістю населення. Для оптимізації дефіциту бюджету в нашій країні слід насамперед скоротити частку перерозподілу доходів через державні фінанси і як найбільше видаткових повноважень передати бюджетам різних рівнів.

Важливим чинником, що може скоротити дефіцит, є пріоритетність фінансування тих видаткових статей, які потенційно можуть забезпечити зростання доходів держави. Насамперед це стосується розвитку ІТ-галузі, в якій Україна досягла значного розвитку.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна зробити висновок, що бюджетний дефіцит на сьогоднішній день досить актуальне та складне явище. Він являє собою перевищення видатків держбюджету над його доходами та є показником негативних явищ в економіці, що зумовлюють інфляцію грошової одиниці. На дефіцит бюджету впливають багато причин, головна з яких – неефективність податкової та фіскальної політики держави. Через це протягом багатьох років бюджет був дефіцитним, оскільки не вистачало необхідних надходжень для покриття наявних витрат. Тому запропоновані заходи доцільні і обґрунтовані, оскільки економіка країни потребує негайних дій для свого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адонін С.В. Особливості дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі / Адонін С.В., Ізюмська В.А. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – С. 108-111.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-174>.
3. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2017 рік / [В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект “Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження”, USAID. – К., 2017. – С. 90-94.
4. Карлін М.І. Фінанси зарубіжних країн / М.І. Карлін. – К.: Кондор, 2016. – 384 с.
5. Матвійчук Н.М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах / Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Маршук Л.М. // “Молодий вчений”. – 2017. – С. 31-33.
6. Офіційний сайт Міністерства фінансів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>.
7. Семенов М.В. Дефіцит державного бюджету та шляхи його подолання [Електронний ресурс] / Семенов М.В. – Режим доступу: <http://intkonf.org/semeno-m-v-defitsit-derzhavnogo-byudzheta-ta-shlyahi-yogo-podolannya/>.